УДК 811.161.2'35»2019»

М. І. Степаненко, доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики та масової комунікації Національного університету біоресурсів та природокористування України
Stepanenko Mykola, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Journalism and Linguistic Communication at the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
e-mail: myk_ivan@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-6727-1265

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС ІЗ ПОГЛЯДУ ІСТОРІЇ ТА СЬОГОДЕННЯ

Стаття 4

«Український правопис» 2019 року

Статтю присвячено характеристиці особливостей становлення українського орфографічного кодексу доби незалежності. З'ясовано методологію «Українського правопису» 2019 року, установлено систему графічних, орфографічних та пунктуаційних нововведень, що стосується кожної з них, у проєкції на випрацювану традицію. Виняткову увагу приділено останнім правописним новаціям, які систематизовано та погруповано за різними критеріями й представлено у вигляді своєрідного довідника для тих, хто вивчатиме або досліджуватиме еволюцію найсучасніших орфографічних і пунктуаційних норм. Проаналізовано правописні дискусії, які точаться й нині, доведено, що стихійна критика орфографічної системи різних періодів її розвитку поступово набула конструктивного характеру, трансформувалася із зони екстралінгвальності, зокрема з політичної сфери, у власне мовну зону із жорстко регламентованими законами, опертими на попередній правописний досвід і на сучасну лінгвопрактику. Закцентовано на тому, що одним із першочергових натеперішніх завдань є створення єдиного правопису для всіх українців материкової України й діаспори, який слугуватиме важливим консолідувальним чинником нації.

Ключові слова: «Український правопис» 2019 року, правописні норми, засадничі принципи правопису, реформування орфографічної системи, єдиний правопис для всіх українців світу.

UKRAINIAN SPELLING: HISTORICAL PERSPECTIVES AND THE 2019 REFORM
This article examines the peculiarities of formation of the Ukrainian orthographic code of the Independence period. The methods of "Ukrainian spelling" of 2019 were ascertained in succession. In addition, a system of graphic, orthographic and punctuational innovations was elaborated, with attention to each component, within the projection of the developed tradition. A whole set of the latest innovations has been analysed in detail. They are classified according to diverse criteria and systematized as a specific kind of guide for those who will study or explore the dynamics of the newest spelling and punctuational standards. The ongoing spelling debates received comprehensive coverage. It was proved that the spontaneous critique of the orthographic system of various periods of its development gradually acquired a constructive point, shifting from extralinguistic (especially political) considerations to properly linguistic ones with its strictly regulated laws based on previous spelling experience and up-to-date lingual practice. The emphasis is on the fact that one of the current priorities lies in creating a single spelling model for Ukrainians within the mainland Ukraine and in diaspora, which will function as an important consolidating factor of the nation.

Keywords: "Ukrainian spelling" of 2019, spelling standards, fundamental principles of orthographic codification, reformation of the orthographic system, a single spelling model for all Ukrainians in the world.

Ідеального, абсолютно бездоганного правопису в світі не існує і не може бути, хіба що для штучних мов.

Олександр Тараненко

Мовні реформи – це реалізація національної культурної стратегії за допомогою лінгвістичних засобів. Такі заходи майже завжди переходять край власне мовознавчого простору, оскільки змінюють поведінку колективу в тих галузях, що найбільше репрезентують символічну функцію мови – її здатність бути головним виразником цивілізаційної унікальності народу в умовах культурних та економічно-політичних викликів на різних етапах розвитку.

Олександр Скопненко

У 2015 році створено Українську національну комісію з питань правопису, яка підготувала чергову редакцію «Українського правопису». 22 травня 2019 року з'явилася, а 30 червня цього року набула чинності Постанова Кабінету Міністрів України такого змісту:

«З метою забезпечення конституційних положень про державний статус української мови та уніфікації вживання правописних норм Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Погодитися з пропозицією Міністерства освіти і науки та Національної академії наук щодо схвалення Українського правопису в новій редакції, розробленій Українською національною комісією з питань правопису.

2. Визнати таким, що втратив чинність, пункт 1 постанови Кабінету Міністрів України від 8 червня 1992 р. № 309 "Питання українського правопису" (ЗП України, 1992 р., № 6, ст. 145).

3. Міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській і Севастопольській міським державним адміністраціям сприяти використанню в новій редакції Українського правопису в діловодстві, освіті, видавничій справі, сфері телебачення і радіомовлення, інших сферах суспільного життя» [3, с. 3].

Якщо попередні редакції українського правопису зазнавали критики з боку суспільних інституцій, громадських організацій, окремих осіб, то довкола «Українського правопису» 2019 року виникли судові перипетії. Окружний адміністративний суд Києва в січні 2021 року скасував постанову Кабінету Міністрів про нову редакцію правопису на тій підставі, що в компетенції уряду нібито не входить зміна орфографічного кодексу. У березні цього року Міністерство юстиції подало апеляцію щодо скасування останнього правопису й виграло справу: у травні Шостий апеляційний адміністративний суд анулював рішення Окружного адміністративного суду Києва, за яким тягнеться шлейф сумнівних ухвал.

До «Українського правопису» 2019 року подано розлогу передмову. У ній наголошено на тому, що адміністративний контроль за дотриманням правописних стандартів, який мав місце в тоталітарній системі, відійшов у небуття, що засоби масової інформації, окремі видавництва, освітні заклади й т. ін. «почали користуватися орфографічними правилами, відмінними від офіційних». Ця негативна діяльність «дезорганізує широке коло користувачів української мови, спричиняє непевність у власній мовній компетенції, перешкоджає розширенню суспільних функцій української мови і, зрештою, розхитує мовну норму» [3, с. 5]. Перед державою постало важливе завдання – випрацювати еталон писемної мови, «яка, за слушним спостереженням Юрія Шевельова, є штучним витвором високорозвиненого суспільства, а не відтворенням почутого "з уст народу"» [там само].

Останній правопис зближує з попередніми й те, що він складається з трьох підсистем – графіки, орфографії та пунктуації. У передмові викладено історію становлення українського правопису з тим наголосом, що сучасна його редакція реанімує окремі норми правопису 1928 року й водночас стоїть на тих засадах, що «мову народу творить його історія: мова змінюється, і правопис має відображати насамперед її сучасний стан», що вона «взаємодіє з багатьма мовами світу» [3, с. 8], отже, зазнає їхнього впливу. Цій гострій проблемі приділено виняткову увагу. «Якою має бути "правильна українська мова"? Чи загрожують їй іншомовні впливи, а якщо загрожують, то в якій частині мовної системи й наскільки? Яку мову ми передамо нащадкам?» – ось питання, над якими працюють мовознавці, видозмінюючи орфографічну систему [3, с. 10]. «Нова редакція правопису є кроком до розв'язання цього завдання з позицій історичної та етнографічної соборності української мови й української нації» [там само], – запевняють члени Української національної комісії з питань правопису.

«Український правопис» 2019 року передбачає чимало змін, але вони не радикальні, до того ж значна частка їх базується на засадах варіантності. Більшість нововведень стосується написання слів іншомовного походження, підпорядкування їх звуковому та граматичному ладові української мови. Змінено назви двох розділів: «Правопис основи слова» на «Правопис частин основи слова», «Найголовніші правила пунктуації» на «Уживання розділових знаків». У першому розділові підрозділ «Правопис складних слів» став іменуватися «Правопис слів разом, із дефісом, окремо», що є коректним з огляду на широту спектра аналізованих у ньому орфографічних норм, як-от: написання частки **не** з дієсловами, дієприкметниками, прикметниками, займенниками, прислівниками, частки **ні** із займенниками, прислівниками, частки **би** (**б**) із дієсловами й т. ін.

Про новації, які пропонував «Український правопис» 2019 року, у суспільстві ширилися різні чутки. Прикро, що цей «рух» часто ініціювали журналісти, які б мали займатися не провокативною діяльністю, а виконувати іншу місію – об'єктивно оцінювати пропоновані орфографічні зміни. Найбільше чомусь усіх дратувало слово ***и**ндик.* Цю, за визначенням С. Єрмоленко, «фейкову модель» [1] навмисне культивували різні сили, щоб збурити громадськість і вже вкотре призупинити процес узаконення нової редакції правопису або й зовсім не допустити його. **И** справді-таки вживається на початку слів, але інших – вигука *ич!*, частки *ич який хитрий*, дієслова *икати* ('вимовляти **и** замість **і**') та утвореного від нього іменника *икання*, субстантивів

ирій (‘теплі краї, куди відлітають на зиму перелітні птахи’) та *ирод* (‘дуже жорстока людина’), деяких загальних і власних назв, що походять із тюркських та інших мов: *ийбен* (‘воїн за праву справу’, ‘армія справедливості’), *ир*, *Ич-ба, Кім Чен Ин* [3, с. 11]. Норма щодо початкового **и**, яку передбачав «Проєкт найновішої редакції українського правопису», не мала повної підтримки.

Що ж до нововведень, які закладені в чинній редакції українського правописного кодексу, то їх можна групувати за різними критеріями. Один із них – *термін реалізації нових орфографічних норм*: для втілення одних потрібен перехідний період, тоді як інші можуть бути введені в дію відразу після узаконення без будь-яких застережень. Стосовно останніх, то вони такі:

- Упровадження норми, що стосується передавання буквою **є** звукосполучення [**je**] в іншомовному слові *проєкт* та похідних від нього утвореннях (*проєкція*, *проєктувати*, *проєктний*) (як і *суб’єкт*, *об’єкт*, *траєкторія*) [3, с. 157]. Цю зміну підхопили засоби масової інформації, вона активно входить у вжиток, витісняючи донедавню норму *проект.*
- Практичне застосування орфографічної норми про подвоєння букв на позначення приголосних не тільки в суфіксі **-енн-** (-ий) прикметника старослов’янського походження *свящ**енн**ий*, а й у суфіксі похідного від нього іменника *свящ**енн**ик* [3, с. 35]. До речі, у цьому слові мовці дуже часто робили помилку. Отож є підстави говорити, що відбулося вирівнювання норми (пор. *свящ**енн**ик – письм**енн**ик*, *спас**енн**ик*).
- Засвоєння правила написання окремо невідмінюваного числівника *пів* зі значенням «половина» з наступним іменником – загальною або власною назвою у формі родового відмінка однини (***пів** аркуша**, пів** відра, **пів** години**, пів** літра, **пів** метра, **пів** огірка, **пів** острова, **пів** яблука, **пів** ями, **пів** ящика; **пів** Києва, **пів** Європи, **пів** України*), щоправда, з таким застереженням: «Якщо *пів* із наступним словом у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: ***пів**аркуш, **пів**день, **пів**захист, **пів**коло, **пів**куля, **пів**літра* (розм. ‘пляшка з горілкою або іншою випивкою ємністю 0,5 літра’), ***пів**місяць, **пів**оберт, **пів**овал, **пів**острів*» [3, с. 52]. Із цією орфографічною нормою логічно пов’язана інша: разом пишемо складні прикметники, першою частиною яких є числівник, переданий словом, що має форму на приголосний (***пів**відерний, **пів**кілометровий, **пів**кілограмовий, **пів**літровий*) [3, с. 58]. Уведення правила правопису невідмінюваного числівника *пів* окремо від наступного слова полегшило українську орфографію, воно відкинуло невмотивований його правопис разом з іменниками-апелятивами й із дефісом з іменниками-онімами.
- Упровадження орфографічної норми про непоєднюваність частини *топ-* із числівниками [3, с. 49].
- Узаконення правила написання разом і з великої букви складноскороченого слова *Святвечір* [3, с. 48].

Другий критерій – *варіантність норм*. Варіантність, як відомо, – чуже явище для орфографії, для якої не є бажаним принцип «можна так і можна так», яка завжди зорієнтована на точність, конкретність, лаконічність. У найновішій редакції українського правопису правописна варіантність представлена таким спектром конкретних репрезентантів:

- Передавання буквосполучення **th** у словах грецького походження, які узвичаїлися в українській мові, буквами **ф** і **т**: *ана**ф**ема* й *ана**т**ема*, *ди**ф**ірамб* і *ди**т**ирамб*, *е**ф**ір* і *е**т**ер*, *ка**ф**едра* й *ка**т**едра*, *логари**ф**м* і *логари**т**м*, *мі**ф**, мі**ф**ологія* і *мі**т**, мі**т**ологія*; *Ага**ф**ангел* і *Ага**т**ангел*, *А**ф**іни* й *А**т**ени*, *Борис**ф**ен* і *Борис**т**ен*, *Демос**ф**ен* і *Демос**т**ен*, *Мар**ф**а* й *Мар**т**а*, ***Ф**ессалія* й ***Т**ессалія* та ін. [3, с. 156].
- Передавання в деяких словах, що походять із давньогрецької та латинської мов, буквосполучення **au** через **ау** та **ав**: ***ау**дієнція* і ***авд**ієнція*, ***ау**диторія* і ***авд**иторія*, *л**ау**реат* і *л**авр**еат*, *п**ау**за* й *п**авз**а*, *ф**ау**на* і *ф**авн**а* [3, с. 162].
- Передавання звука [**g**] у прізвищах та іменах людей шляхом адаптації до звукового ладу української мови – літерою **г** (*Вер**г**ілій, **Г**арсіа, **Г**егель, **Г**еорг, **Г**ете, **Г**реґуар, **Г**уллівер*) і шляхом імітації іншомовного [**g**] – буквою **ґ** (*Вер**ґ**ілій, **Ґ**арсіа, Ге**ґ**ель, **Ґ**еорґ, **Ґ**ете, **Ґ**реґуар, **Ґ**уллівер* та ін.) [3, с. 156]. Ця норма постає як конкретизований варіант тієї, яка зафіксована в «Українському правописі» 1990 та 1993 рр.: «У власних назвах іншомовного походження етимологічний **g** згідно з усталеною традицією вимовляється як **г**; проте збереження **g** у вимові не є порушенням орфоепічної норми. Отже, правильною є вимова: ***Г**данськ* і ***Ґ**данськ*, ***Г**ренландія* й ***Ґ**ренландія*, ***Г**ібралтар* і ***Ґ**ібралтар*; ***Г**арібальді* й ***Ґ**арібальді*, ***Г**ете* й ***Ґ**ете*» [3, с. 20; 2, с. 17].
- Уживання початкових голосних **і** та **и** в іменниках-апелятивах ***і**рій* і ***и**рій*, ***і**род* й ***и**род* [3, с. 117].
- Закріплення закінчень **-у, -а** (у твердій та мішаній групах), **-ю, -я** (у м’якій групі) за іменниками другої відміни чоловічого роду, які є назвами населених пунктів і не містять у своєму складі суфіксів **-ськ-**, **-цьк-**, **-ець-**, **-ів- (-їв-)**, **-ев- (-єв-)**, **-ов-**, **-ин- (-ін-)**, **-ач- (-яч-)**, **-ич-** та формантів **-бург-**, **-град-**, **-піль- (-поль-)**, **-мир-**, **-слав-**, **-фурт-**: *Амстердам**у*** й *Амстердам**а**, Гомел**ю*** й *Гомел**я**, Лондон**у*** й *Лондон**а**, Мадрид**у*** й *Мадрид**а**, Париж**у*** й *Париж**а**, Чорнобил**ю*** й *Чорнобил**я*** [3, с. 117].
- Закріплення флексій **-і** та **-и** за іменниками 3 відміни однини родового відмінка, що

закінчуються на **-ть** (*гідності* й *гідности*, *незалежності* й *незалежности*, *радості* й *радости*, *смерті* й *смерти*, *честі* й *чести*, *хоробрості* й *хоробрости*), а також за словами *кров* (*крові* й *крови*), *любов* (*любові* й *любови*), *осінь* (*осені* й *осени*), *сіль* (*солі* й *соли*), *Білорусь* (*Білорусі* й *Білоруси*), *Русь* (*Русі* й *Руси*) [3, с. 128].

- Уживання закінчень **-ьові**, **-ю** та **-еві** в прізвищах *Іваньо*, *Дідуньо* в давальному й місцевому відмінках [*Іваньо – Іваньові* (*-ю*, *-еві*), по *Іваньові* (*-ю*, *-еві*), *Дідуньо – Дідуньові* (*-ю*, *-еві*), на *Дідуньові* (*-ю*, *-еві*)] [3, с. 168]. В «Українському правописі» 1993 року нормативними визнано закінчення *-ьові*, *-ю* [2, с. 105].
- Закріплення за теонімом *Христос* варіантних форм кличного відмінка (*Хри́сте*, *Христе́*, рідко *Христо́се*) [3, с. 124].
- Закріплення закінчення **-е** та **-у** в кличному відмінкові за іменем *Олег* (*Олеже* й *Олегу*) [3, с. 123].
- Закріплення форми кличного відмінка за загальною назвою та прізвищем, що функціонують як звертання (*друже Максименку*, *колего Євгене Онищуку*, *пане Ковалю*), або закріплення за загальною назвою форми кличного відмінка, а за власною – форми кличного відмінка, омонімічної з називним відмінком (*друже Максименку* й *друже Максименко*, *колего Євгене Онищуку* й *колего Євгене Онищук*, *пане Ковалю* і *пане Коваль*) [3, с. 124].
- Уживання префіксів **архі-** й **архи-** в назвах церковних звань, титулів та чинів (***архи**мандрит* і ***архі**мандрит*, ***архи**єрей* і ***архі**єрей*, ***архи**стратиг* і ***архі**стратиг* та ін.) [3, с. 38].
- Уживання на початку речення або слова перед буквою на позначення приголосного прийменників **У**, **В** і початкових **у, в** (***У** лісі пахло квітами*, ***У**горі яскраво сяяло сонце*, ***У**наслідок зливи пошкоджено дерево* і ***В** лісі пахло квітами*, ***В**горі яскраво сяяло сонце*, ***В**наслідок зливи пошкоджено дороги*) [3, с. 25].

Можна вирізнити ще й такий критерій, як *неваріантні орфографічні зміни.* Вони зафіксовані в усіх розділах і представлені широким діапазоном конкретних правописних репрезентантів, а саме:

- Уніфікування правила написання слів разом із першими іншомовними частинами на голосний і приголосний: *аброо-, авіа-, авто-* (‘само’, ‘автоматичний’), *агро-, аеро-, аква-, алко-, арт-, астро-, аудіо-, біо-, боди-, боді-* (перед голосним), *веб-, геліо-, гео-, гідро-, дендро-, екзо-, еко-, економ-, етно-, євро-, зоо-, ізо-, кібер-, мета-, метео, моно-, мото-, нарко-, нео-, палео-, пан-, пара-, поп-, прес-, псевдо-, смарт-, соціо-, теле-, фіто-, фолк- (фольк-), фоно-* та ін.: ***аброо**морфема*, ***авіа**рейс*, ***авто**відповідач*, ***агро**бізнес*, ***аеро**метод*, ***аква**техніка*, ***алко**тест*, ***арт**принок*, ***астро**корекція*, ***аудіо**альбом*, ***біо**цикл*, ***боди**білдинг*, ***боді**арт*, ***веб**сторінка*, ***геліо**центр*, ***гео**політика*, ***гідро**парк*, ***дендро**парк*, ***еко**продукти*, ***економ**клас*, ***етно**гурт*, ***євро**зона*, ***зоо**сад*, ***кібер**машина*, ***мета**мова*, ***метео**станція*, ***моно**вистава*, ***мото**крос*, ***нарко**бізнес*, ***нео**модерніст*, ***пан**американський*, ***пара**олімпієць*, ***поп**музика*, ***поп**гурт*, ***прес**конференція*, ***псевдо**наука*, ***соціо**сфера*, ***теле**хроніка*, ***фіто**терапія*, ***фолк**гурт*, ***фольк**музика*, ***фоно**запис*; так само слова з питомими компонентами *іно- (іншо-, інако-)*, *лже-*: ***іно**вірець*, ***іншо**вірець*, ***інако**думець*; ***лже**пророк*; 2) із першою іншомовною частиною, що вказує на кількісний вияв чого-небудь: *архі-, архи-, бліц-, гіпер-, екстра-, макро-, максі-, міді-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-*: ***архі**складний*, ***архі**шахрай*, ***архи**диякон*, ***бліц**новини*, ***бліц**опитування*, ***гіпер**звук*, ***гіпер**маркет*, ***екстра**клас*, ***макро**молекула*, ***макро**економіка*, ***максі**одяг*, ***міді**одяг*, ***мікро**організми*, ***мікро**хвилі*, ***мікро**частинка*, ***міні**блок*, ***міні**диск*, ***міні**комп’ютер*, ***мульти**мільйонер*, ***нано**комп’ютер*, ***нано**частинки*, ***полі**сахариди*, ***полі**мотивація*, ***преміум**клас*, ***супер**маркет*, ***супер**модель*, ***супер**модний*, ***топ**менеджер*, ***топ**модель*, ***ультра**звук*, ***ультра**модний*, ***флеш**інтерв’ю*; 3) із першою частиною *анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-*: ***анти**вірус*, ***віце**прем’єр*, ***віце**консул*, ***екс**чемпіонка*, ***екс**міністр*, ***екс**президент*, ***контр**адмірал*, ***контр**удар*, ***лейб**гвардієць*, ***лейб**медик*, ***обер**майстер*, ***обер**офіцер*, ***обер**лейтенант*, ***обер**прокурор*, ***штабс**капітан*, ***унтер**офіцер.* До цих трьох правил додано примітки: із власними назвами та абревіатурами виділені частини пишемо з дефісом: ***пан**-Європа*; ***псевдо**-ФОП*; ***Супер**-Шмідт*, ***міні**-ПК*; ***екс**-Югославія*; ***анти**-АВН* [3, с. 48–49]. Підставою для такої правописної норми слугує те, що аналізовані іншомовні частини не набули статусу автономних лексем. Вони протиставлені компонентам *бізнес, блок, дизель, допінг, компакт, крекінг, піар, фан, фітнес; альфа, бета, дельта; генерал, прем’єр; кіловат, мегават; норд* та ін., які є самостійними кодифікованими лексемами й пишуться з дефісом: ***бізнес**-план*, ***блок**-система*, ***дизель**-мотор*, ***допінг**-контроль*, ***компакт**-диск*, ***крекінг**-процес*, ***піар**-кампанія*, ***фан**-клуб*, ***фітнес**-клуб; **альфа**-розпад*, ***бета**-промені*, ***дельта**-частинка; **генерал**-майор*, ***прем’єр**-міністр; **кіловат**-година*, ***мегават**-година; **норд**-вест* [3, с. 53–54]. До речі, норми про дефісне написання складних іменників, першою частиною яких є назви букв грецького алфавіту, у попередніх виданнях не було. Окремо слід сказати про складний іменник *член-кореспондент*, який вилучено з переліку складних іменників із другою відмінюваною частиною [3, с. 33] і перенесено до розряду слів з обома відмінюваними частинами (***члена**-кореспондента*, ***членові**-кореспондентові* [-у], ***членом**-кореспондентом, на **членові*** [-**у**]-*кореспондентові* [-у]) [3, с. 53].

- Уведення орфографічної норми про правопис із дефісом складних іменників, які постали на базі двох самостійних слів за допомогою сполучного голосного **о** (*Австро-Угорщина, монголо-татари, угро-фіни*) [3, с. 54]. Специфіка цих слів полягає в тому, що вони не становлять єдиного поняття. Складні субстантиви – назви одиниць вимірювання *людинодень* і *тоннокілометр*, які писалися з дефісом [2, с. 33], уведено до розряду слів, що пишуться разом, оскільки утворені за допомогою сполучного голосного **о** з двох іменникових основ [3, с. 52].
- Закріплення закінчення **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі) за іменниками другої відміни чоловічого роду, які є назвами населених пунктів і містять у своєму складі суфікси **-ськ-**, **-цьк-**, **-ець-**, **-ів- (-їв-)**, **-ев- (-єв-)**, **-ов-**, **-ин- (-ін-)**, **-ач- (-яч-)**, **-ич-** та форманти **-бург-**, **-град-**, **-піль- (-поль-)**, **-мир-**, **-слав-**, **-фурт-**: *Бердянськ**а**, Луцьк**а**, Кременц**я**, Тетерев**а**, Києв**а**, Харков**а**, Колгуєв**а**, Батурин**а**, Бахмач**а**, Гадяч**а**, Галич**а**, Піттсбург**а**, Миргород**а**, Борисполь**я**, Житомир**а**, Ярослав**а**, Франкфурт**а*** [3, с. 114].
- Поповнення розряду іменників середнього роду другої відміни, які мають у давальному відмінкові однини варіантні закінчення **-у**, **-ю** та **-ові**, **-еві** (*лих**у** – лих**ові**, міст**у** – міст**ові**, серц**ю** – серц**еві***), лексичною одиницею *озеро* (*озер**у** – озер**ові***) [3, с. 119].
- Диференціювання закінчень **-а**, **-у** в іменникові *феномен*: *феномен**а*** (особа), *феномен**у*** (явище) [3, с. 118].
- Уведення правила у вигляді винятку про можливі варіантні закінчення **-у** та **-ові** в прізвищах на зразок *Василишин*, *Волошин*, *Семенишин*, *Яковишин*, *Ільїн* (*Василишин**у** – Василишин**ові***, *Волошин**у** – Волошин**ові***, *Семенишин**у** – Семенишин**ові***, *Яковишин**у** – Яковишин**ові***, *Ільїн**у** – Ільїн**ові***) [3, с. 119].
- Закріплення за іменниками *гер, сер, сір* форми кличного відмінка, омонімічної з називним відмінком [3, с. 124].
- Уналежнення іменника *хабар* до м'якої групи (*хабар – хабар**я***) [3, с. 99; пор.: 1, с. 815].
- Закріплення закінчення **-ів** у родовому відмінкові множини за іменником *тато* [*тат**ів*** (множина *тати́*) і *та́т**ів*** (множина *та́ти*)] на відміну від раніше чинної норми про варіантне закінчення **-ів** та нульове закінчення (*та́т**ів*** і *тат*) [3, с. 125; 2, с. 75].
- Зарахування імен *Ігор* та *Лазар* до іменників м'якої групи на **-р**, які мають у кличному відмінкові закінчення **-ю** (замість **-е**) (*Ігор**ю**, Лазар**ю***) [3, с. 99, 104, 172–173]. Від них утворено чоловічі імена по батькові *Ігор**ьович**, Лазар**ьович*** [3, с. 41].
- Закріплення закінчення **-а** (**-я**) в родовому відмінкові за всіма чоловічими прізвищами II відміни на відміну від деяких співвідносних загальних назв: *Куліш – Куліш**а*** (*куліш – куліш**у***), *Мороз – Мороз**а*** (*мороз – мороз**у***), *Коровай – Корова**я*** (*коровай – корова**ю**), Рись – Рис**я*** (*рись – рис**і***) [3, с. 168].
- Уведення правила вживання закінчення **-у** в абстрактних іменниках другої відміни чоловічого роду, що називають віртуальні (соціальні та ін.) мережі: *інстаграм**у**, телеграм**у**, фейсбук**у**, ютуб**у*** й под. [3, с. 115].
- Вирізнення правила творення за допомогою продуктивного суфікса **-к-**(а), менш уживаних суфіксів **-иц-**(а) та **-ин-**(а), рідковживаного суфікса **-ес-**(а) й ін. від іменників чоловічого роду іменників на означення осіб жіночої статі: *авторк**а**, дизайнерк**а**, директорк**а**, редакторк**а**, співачк**а**, студентк**а**, фігуристк**а**; верстальн**иця**, набірн**иця**; кравч**иня**, плавч**иня**, бойк**иня**, майстр**иня**, лемк**иня**; дияконес**а**, патронес**а*** [3, с. 39–40]. Про останній правопис активно заговорили й тому, що він «канонізував» фемінітиви.
- Заміна вживання форм **двох-**, **трьох-**, **чотирьох-** на форми **дво-**, **три**, **чотири-** у словах на зразок ***двох**електричний – **дво**електричний, **двох**системний – **дво**системний, **двох**осьовий – **дво**осьовий*, ***чотирьох**актний – **чотири**актний* відповідно до нової норми про вживання перед наступним приголосним, голосним і **й** у складних прикметниках та іменниках числівникової основи **дво-**, **три-**, **чотири-** [3, с. 46–47]. Числівникові форми **двох-**, **трьох-**, **чотирьох-** є нормативними у структурі порядкових числівників *двісті*, *триста*, *чотириста*; *дві тисячі*, *три тисячі*, *чотири тисячі*, *два мільйони*, *три мільйони*, *чотири мільйони* (***двох**сотий*, ***трьох**тисячний*, ***чотирьох**мільйонний*) та складних іменників на ***-річчя*** (***двох**сотріччя*, ***трьох**сотріччя*, ***чотирьох**сотріччя*) [там само].
- Уточнення правила відмінювання географічних назв із прикметниковими закінченнями (*Борове – Борового, Рівне – Рівного, Рівному, у Рівному*): «Від відприкметникових українських назв населених пунктів з кінцевим **-е** на зразок *Гаркушине*, *Рівне*, *Сватове*, *Синельникове*, що відмінюються за зразком прикметників у формі середнього роду, слід відрізняти подібні за оформленням назви з кінцевим **-о** (рідковживані в українській мові, але поширені в інших слов'янських мовах) на зразок *Бородіно*, *Гнезно*, *Косово*, *Молодечно*, *Сараєво*, *Шереметьєво*, що відмінюються як іменники середнього роду II відміни [*Дубно, Дубна, Дубном, у Дубні. – М. С.*], та з кінцевим **-а**, що відмінюються як іменники жіночого роду I відміни: *Сміла, Сміли, Смілі, Смілою, у Смілі*» [3, с. 189].
- Уведення нового правила правопису білоруських та російських імен: їх за традицією не транслітерують, а передають українськими відповідниками (*Артем*, *Микола*, *Олександр*, *Семен,*

Віра, *Катерина*, *Світлана*). Указано й на те, що винятки становлять тільки узвичаєні імена деяких білоруських письменників та діячів культури (*Алесь Адамович*, *Пятрусь Бровка*, *Ригар Бородолін* та ін.) [3, с. 175]. Ця правописна практика поширена й на географічні назви (*Малоярославець, Новосибірськ*, *П'ятигорськ* [3, с. 193], *Ясна Поляна* [3, с. 194]). Змінено прикметникове закінчення **-ой** на **-ий** у російських прізвищах: *Донськ**ий**, Крут**ий**, Луговськ**ий**, Полев**ий**, Соловйов-Сєд**ий**, Бос**ий**, Трубецьк**ий*** (але: *Толст**ой***) [3, с. 178].

- Конкретизація підрозділу «Невідмінювані іменники іншомовного походження». Зокрема, до розряду змінюваних уналежнено жіночі імена, що закінчуються на губний або м'який приголосний: *Ізабель – Ізабелі, Етель – Етелі, Жізель – Жізелі, Зейнаб – Зейнабі, Мішель – Мішелі, Ніколь – Ніколі, Сесіль – Сесілі, Руф – Руфі*. Вирізнено особливості відмінювання всіх складників у дво- й полікомпонентних іменах та прізвищах, за винятком тих, які є невідмінюваними: *Жана-Жака; Марі-Сесілі, Марії-Антуанетти; Артура Конана Дойла; Карла Густава Еміля Маннергейма; Клода Жозефа Руже де Ліля; Хуана Карлоса Альфонсо, Віктора Марії де Бурбона*. Це правило поширене на чоловічі форми арабських, перських, тюркських імен із компонентами, що вказують на різні стосунки, становище й т. ін.: *Ахмедом Гасаном-огли*, у *Мамеда-заде*, з *Кемалем-пашею*, *у Мірзи-хана*. Виняток становлять жіночі форми азербайджанських імен по батькові з компонентом **кизи**: *до Зульфії Мурад-кизи, з Фатімою Гасан-кизи* і под. [3, с. 166].
- Уточнення орфографічної норми про збереження подвоєння букв на позначення приголосних у власних назвах іншомовного походження (*Андорра*, *Бессемер*, *Голландія*, *Марокко*) та в загальних назвах, що постали на їхній базі за допомогою афіксів (*андоррець*, *бессемерівський*, *голландський*, *марокканець*), такою інформацією: «У загальних назвах, утворених від власних назв без додавання афіксів, букви на позначення приголосних не подвоюємо: *ват* (пор. *Ватт*), *бекерель* (пор. *Беккерель*), *гаус* (пор. *Гаусс*) [3, с. 158].
- Унесення змін до правила чергування прийменників **І** та **Й**, **У** й **В**, а саме: після букв **й**, **я**, **ю**, **є**, **ї** вживають єднальні сполучники **І** або **ТА** [*Нехай збудуться твоя **і** моя мрії*; *Юнак грає **і** (**та**) співає*; *Випускники висловили свої найпотаємніші мрії **і** (**та**) обережні прогнози*]; **В** уживають перед абревіатурою, у назві першої букви якої вимовляють голосний [***в** НБУ* (***в** ен бе у*), ***в** МВФ* (***в** ем ве еф*)], після скороченого слова на приголосний, яке вимовляють повністю з кінцевим голосним [*1990 р.* (року) ***в** місті сталася незвичайна подія*]. Деталізовано й такий орфографічний момент: після слова з кінцевим голосним у дієсловах, прикметниках (дієприкметниках), прийменниках та прислівниках перед **В** пишемо префікс **В-** (*Гості **вв**ійшли до зали; Діти **вв**ічливі; Дитина **вв**і сні посміхається; Вони **вв**ісьмох вийшли на Говерлу*) [3, с. 3, 27, 29].

В оновленому вигляді в останній редакції «Українського правопису» представлено *пунктуацію*. Уведено структурні підрозділи («Скісна риска (/)», «Комбіноване вживання розділових знаків», «Правила рубрикації тексту і розділові знаки для оформлення пунктів переліку»), яких не було в попередніх виданнях, запропоновано рубрики до структурних підрозділів, назви яких, на жаль, не уніфіковано: «Кома» (І. «Кома в простому реченні», ІІ. «Кома в складному реченні»), «Крапка з комою» (І. «Крапка з комою у простому реченні», ІІ. «Крапка з комою у складному реченні»), «Двокрапка» (І. «У простому реченні», ІІ. «У складному реченні»), «Тире» [І. «У простому реченні», ІІ. «У складному реченні», ІІІ. «У простому і складному реченнях (у деяких стилістичних фігурах)»]. З-поміж найосновніших змін вирізнено такі:

- Визначення функційного простору скісної риски як розділового знака:

1. Закріпленість за офіційно-діловим та науковим стилями як розділового знака між однорідними членами речення та в інших подібних випадках у значенні, близькому як до єднального (=**і**), так і до розділового (=**або**) сполучників (із можливістю переважання в різних контекстах то одного, то іншого із цих значень): *складна інтонація оклику / питання; тенденції до синтетизму / аналітизму; системність / несистемність мовних явищ* (з мовознавчої літератури). Наголошено також на вживанні комбінованого єднально-розділового сполучника **і/або**, рідше **та/або** (без відступів до і після скісної риски): *порушення авторського і/або суміжних прав*; «*Типова освітня програма підвищення кваліфікації голів і/або членів правлінь об'єднань співвласників багатоквартирних будинків*»; *Війна і/або поезія*? (назва газетної публікації). Такі сполучення можуть набувати усталеності, наближатися до складених слів і писатися з дефісом: *купівля /продаж* і *купівля-продаж*, *категорія істот / неістот* і *категорія істот-неістот* (у мовознавстві). У такому разі скісна риска переходить із розряду пунктуаційних знаків до розряду нелітерних орфографічних знаків.

2. Позначення співвідношення яких-небудь величин, параметрів: *співвідношення курсу гривня/долар*.

3. Використання у скорочених словосполученнях або складних словах: *п/в* (поштове відділення), *р/р* (розрахунковий рахунок), *х/к* (холодного копчення), *п/п* (по порядку: № п/п), *к/т* (кінотеатр), *с/г* (сільськогосподарський), *т/к* (телеканал); *км/год* (кілометр на годину), *Ф/м* (фарад на метр) та ін. [3, с. 93, 248–249].

- Уточнення позицій, у яких крапку не ста-

вимо, а саме: 1) на титульних аркушах книжок, журналів, після імені та прізвища автора, назви твору, назв видавництва й місця видання та ін. [3, с. 198]; 2) після цитати або іншої текстової ілюстрації перед прізвищем автора чи вказівкою на інше їхнє джерело, наведене в дужках, якщо відповідне речення подано в рядок, крапку ставимо після дужок. Крапку після таких дужок ставимо в самому кінці речення й тоді, коли після цитати перед дужками вже стоять такі розділові знаки, як знак питання, знак оклику, три крапки; якщо ж указівку на автора (джерело) наведено нижче (у дужках чи частіше без них), зокрема в епіграфах, то після цитати ставимо крапку, а після такої вказівки її не ставимо. Наприклад, епіграф до роману О. Гончара «Твоя зоря»:

Твоя зоря – твоя судьба.

З народних уст;

3) у графічних скороченнях, утворених стягненням звукового складу слова: *грн* (*гривня*), *крб* (*карбованець*), *млн* (*мільйон*), *млрд* (*мільярд*) і под. [3, с. 198–199].

- Конкретизація правила вживання крапки в кінці самостійних вставлених речень у дужках: *Днина чудова.* (*Тепер у нас така погода, якої, здається, ціле літо не було.*) *Ми підіймаємось все вище та вище* (М. Коцюбинський) [3, с. 244]. Це стосується також поданих у дужках зауважень, приміток у межах певної цитати на зразок: *Куренями в Січі звалися великі, довгі хати, в яких жили запорожці* (*примітка наша. – Ред.*), «*...* (*курсив мій. – Упоряд.*)*...*» і под. [3, с. 254].
- Удокладнення окремих позицій уживання знака питання, а саме: 1) у кінці вставленого речення або після вставленого слова (словосполучення), вимовленого з питальною інтонацією: *А я замурував був у хижі дочку від Германії* [Німеччини], *то в управі так шмагали, що – вірите? – шкура на мені полопалася* (О. Гончар); 2) для відтворення не вимовленої одним зі співрозмовників репліки діалогу, тобто «німого запитання»: – *Навіщо вам треба було це робити? – ???* [3, с. 201].
- Уточнення правила, що стосується вживання / невживання ком між двома або кількома однорідними і неоднорідними прикладками: 1) кому ставимо між однорідними прикладками, що характеризують предмет із якогось одного боку або вказують на різні близькі, суміжні його ознаки, напр.: *Поет, прозаїк-оповідач, драматург, перекладач, історик і теоретик літератури, критик, фольклорист, громадський діяч – він* [І. Франко] *в усьому був однаково сміливий, самобутній і сильний* (М. Рильський) – це сфери діяльності І. Франка; *доктор філологічних наук, професор І. Петренко* (науковий ступінь і вчене звання); *Герой України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, заслужений діяч науки і техніки України Г. Ткачук* (почесні звання й відзнаки); 2) якщо ж прикладки характеризують предмет цілком очевидно з різних боків, вони не є однорідними й між ними не ставимо коми: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук І. Петренко* (посада й науковий ступінь); *чемпіонка України з художньої гімнастики студентка М. Заруба*; 4) у разі поєднання в одному ряду однорідних та неоднорідних прикладок відповідно розставляють і розділові знаки: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук, професор І. Петренко; професор, член-кореспондент Національної академії медичних наук України полковник медичної служби М. Іваницький*. Прикладки, які займають постпозицію щодо іменника, відокремлюють комами незалежно від їхнього змістового навантаження: *І. Петренко, завідувач кафедри української мови, доктор філологічних наук, професор* [3, с. 204–205].
- Зміна правил уживання коми й тире в межах речення із випущеними членами. Ідеться, зокрема, про синтаксичні конструкції такої будови: *З одного боку, це ніби й не так, а з другого* [на наш погляд, доречніше *іншого. – М. С.*], *– факти частково підтвердилися* [3, с. 249]. В аналізованих реченнях вставний компонент традиційно відокремлюють за допомогою тире. До речі, укладачі правопису також послуговуються й цією нормою, що ілюструє така синтаксична структура з «Передмови»: *Пошук балансу між системними параметрами сучасної мови, з одного боку, і різночасовими прикметами української мовної традиції, з другого – найскладніше із завдань, що постане перед творцем національного правопису на кожному з етапів його розвитку* [3, с. 10].
- Уточнення правила вживання після прямої мови коми, знака оклику, знака питання або трьох крапок і тире такою інформацією: «Якщо слова автора … починаються словами *так, ось, що, ось як*, то в таких випадках, де після прямої мови мали б стояти кома й тире, ставимо тільки тире: “Треба завжди бути чесним – так казала дітям мати”» [3, с. 250].
- Конкретизація змісту правил, що стосуються особливостей використання розділових знаків для оформлення цитат, зокрема позначення пропусків на початку їх [3, с. 253–254]: 1) якщо цитату подано як пряму мову після двокрапки, перше слово після крапок слід писати з малої літери [*Про цей переклад «Іліади» І. Франко сказав: “<...> се не популяризований, але справді націоналізований наш український Гомер <...>”* (О. Кундзіч)]; 2) якщо ж цитату представлено як пряму мову, але на початку речення перед авторськими словами, то перше слово в ній після крапок слід писати з великої букви (*«<...> Іноді словник Грінченка збивається своїм характером на словник тлумачний, не даючи російських відповідників до українських слів, а обмежуючись*

поясненням останніх російською мовою <...>», – *зауважував М. Рильський*).

- Унесення конкретних змін щодо правил уживання дужок та лапок. Рекомендовано користуватися, крім традиційних заокруглених ( ), квадратними [ ] та кутовими, або ламаними < >, дужками. Сфера зосередження квадратних дужок – науковий та офіційно-діловий стилі, які вимагають особливої точності й однозначності розуміння. Ці дужки ставимо в таких позиціях: 1) для розмежування в реченні внутрішніх (круглих) і зовнішніх (квадратних) дужок; 2) для вставлення в текст цитати того або того пояснення: *Хочемо ми чи не хочемо, логіка подій і певних соціальних процесів* [пропуск. – *Упор.*] *ми мусимо це визнати; до Р*[*іздва*] *Х*[*ристового*] (з коментарів і вставок упорядника до видання творів М. Хвильового 1990 р.); 3) для вказування на зроблений пропуск у тексті цитати – за допомогою трьох крапок, поставлених у дужки такої форми, з інтервалом з обох боків дужок (у текстах загального призначення для цього достатньо тільки вживання трьох крапок). Кутові дужки з трьома крапками всередині них і з відступами між знаками з обох боків ставимо на місці пропуску в тексті цитати у спеціальних текстах [3, с. 245–246].

Рекомендовано послуговуватися поряд із кутовими лапками « », або лапками-ялинками, і такими: “ ”, „ “, „ ”. На письмі (у рукописних текстах) «лапки-лапки» традиційно використовують у формі „ ”. Як і дужки, лапки диференційовано на зовнішні та внутрішні. У функції перших пропоновано вживати кутові лапки (« »), а у функції других – «лапки-лапки» („ ” та ін.): «*Це мій “Кобзар”»*, – *сказав він.* Якщо ж із певних причин не вдається використовувати зовнішні і внутрішні лапки різної форми, то в кінці прямої мови або цитати лапки одного виду в безпосередній близькості не повторюються. Не можна писати, наприклад: *«Це мій «Кобзар»»*, – *сказав він*. Лапки, що виділяють якесь слово (кілька слів) у кінці прямої мови або цитати, зберігаються перед зовнішніми закритими лапками тієї самої форми, коли між ними стоїть знак оклику, знак питання або три крапки: «*Ти дивишся телефільм «Роксолана*»?» – *спитав він товариша* [3, с. 246–247].

Заслуговує на особливу позитивну оцінку структурний підрозділ «Правила рубрикації тексту і розділові знаки для оформлення пунктів переліку». Вони стануть у пригоді багатьом, а особливо тим, хто має стосунок до сфери документообігу [3, с. 255–256].

Замість загальних висновків

Будь-яка жива мова змінюється,
як і будь-яка жива людина.
Поліна Ткач

У добу незалежності ухвалено три редакції орфографічного кодексу – 1990, 1993, 2019 рр. Кожна з них стала логічним продовженням попередньої, а всі вони органічно пов’язані з важливою для материкової України й діаспори правописною системою 1928 року. Суспільство бурхливо реагувало на орфографічні нововведення, що спричинило в нашій державі правописний хаос, який відчутно заявляє про себе й сьогодні у різних сферах буття. Одним із сучасних першочергових завдань є створення єдиного правопису для всіх українців світу, що постане важливим консолідувальним чинником нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Индик» – це фейк – голова комісії з підготовки нової редакції українського правопису. Радіо Свобода. 2019. 28 трав. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-indyk-pravopys/29968706.html (дата запиту: 03.03.2021).

2. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. 4-е вид., випр. й доп. Київ : Наукова думка, 1994. 240 с.

3. Український правопис / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови; Український мовно-інформаційний фонд НАН України. Київ : Наукова думка, 2019. 392 с.

REFERENCES

1. Radio Liberty (2019). Yndyk – tse feik - holova komissii z pidhotovky novoi redakcii ukrainskoho pravopysu [«Yndyk» is a fake – the head of the commission for the preparation of a new edition of the Ukrainian spelling]. Radio Svoboda. [Radio Liberty]. URL: https://www.radiosvoboda. org/a/news-indyk-pravopys/29968706.html (request date: 03.03.2021) [in Ukrainian].

2. Ukrainian Spelling [Ukrainskyi pravopys]. (1994). National Academy of Sciences of Ukraine, O. O. Potebnia Institute of Linguistics; Institute of Ukrainian Language (4th ed., rev. and ext.). Kyiv : Naukova Dumka. 240 p.

3. Scientific opinion (2019). Ukrainskiy pravopys [Ukrainian spelling] / NAS of Ukraine, O. O. Potebnia Institute of Linguistics; Institute of Ukrainian Language; Ukrainian Language and Information Fund of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv : Naukova Dumka [Scientific opinion]. 392 p. [in Ukrainian].

Цитувати: Степаненко М. І. Український правопис із погляду історії та сьогодення. Український правопис 2019 року (4 частина). *Постметодика.* 2025. № 1.(144). С. 25–32.

Stepanenko M. I. (2025). Ukrajinsjkyj pravopys iz poghljadu istoriji ta sjoghodennja. Ukrajinsjkyj pravopys 2019 [Ukrainian spelling from the perspective of history and the present. Ukrainian spelling 2019]. Postmetodyka [Postmethodology]. 1 (144). 25–32. [in Ukrainian] URL: https://ed.pano.pl.ua/handle/022518134/2102